

# ÖNKORMÁNYZAT ÉS ÉRDEKVÉDELEM A DRÁVASZÖGI ALFALUKBAN

LÁBADI KÁROLY

Az *Alfaluk*, *Laskó* (Lug), *Várdaróc* (Vardarac) és *Kopács* (Kopačevo) Baranyában mindig is jellegzetes aprófalvak voltak: lakosainak a száma csak kivételes időszakokban haladta meg az ezret. Az ekkora lélekszámú településeken mindenki ismerte egymást, sohasem volt szó bonyolultabb közösségről, ezért nem alakultak ki összetettebb vezetői testületek. A kis falusi társadalmak irányítását és ügyes-bajos dolgainak intézését a kevésbé tagolt vezetői testületek gyakorolták, amelyek tulajdonképpen már a jobbágykorban is működtek, s a földesurak akáráta végrehajthatóknak számítottak. Némi önállósággal is rendelkeztek, amely főképp a közösség tagjai egymás közötti viszonyának szabályozására, a vagyonvédelemre, a közösségi munkák szervezésére és irányítására stb. vonatkozott. A falusi önkormányzati és érdekvédelmi szervezet az évszázadok során megcsontosodott: a XVIII. századtól — ekkor már az *Alfaluk*ban is voltak ilyen szervezetek — struktúrája alig alakult át, bár közben hatásköre némileg módosult. A XIX. század második felében országos változás következett be: „a falusi önkormányzatot központilag egységesen rendezték, de lényegében nem változtattak rajta” (*Kósa*, 1984. 65.). Gyökeres fordulat — ameddig a dolgozat is áttekintést ad a *drávaszögi* viszonyokról — voltaképpen csak 1945 után állt be.

## I. A FALUSI ÖNKORMÁNYZAT ÉS ÉRDEKVÉDELEM KÉPVISELŐI

A falusi vezetői, irányítói testületek tagjai olyan férfiak voltak, akik a köztiszteletet a földesúr iránti hűségükkel, vagyoni helyzetükkel, erkölcsi magatartásukkal, példamutatásukkal, tapasztalataikkal vívták ki. Megválasztásuk látszólagos volt, a földesúr jóváhagyása nélkül aligha iktathattak be bárkit is hivatalába. Ez az ellenőrzés akkor is megmaradt, amikor a hűbérúr már nem gyakorolta beleszólási jogát: helyette a szolgabíró ügyelt a bíró- és egyéb választásokra. Az önkormányzat szerveződések a hatalom állandóan jelen volt. Így arra is akadt példa,

hogy az uradalom érdekeivel szembeszegülőt gáncsolták, működését lehetetlenné tették. Szalai József 1838-ban és 1839-ben sikeres *kopácsi* bíróként működött, s a község kétszer is megválasztotta esküdtnek (1840., 1841.), ám 1842-ben kibuktatták ellenfelei, a nagybirtok érdekeit képviselő konzervatív járási vezetők, amiért szót emelt a hatalmi visszaélések ellen (*Rozs*, 1985. 189—225.).

## 1. A BÍRÓ

Az elmúlt századok során a bírók fontos szerepet játszottak a faluközösségek életében: előljárók voltak, intézkedéseikkel földesuraikat szolgálták, biztosították a felettes hatóságok rendelkezéseinek végrehajtását. Ténykedésük idején igazsági, igazságszolgáltatási és gazdasági feladatokat láttak el, ezenkívül magasabb szervek előtt képviselték a községet. Ők hajtották be az adókat és szolgáltatásokat is. Az 1851. december 31-én kiadott *Sylvester*-pátens és a vele egyidejűleg kibocsátott kabinetirat szerint a községi közigazgatás hatáskörébe az általános közigazgatási ügyek tartoznak; a községi előljárók, köztük a bírók is, kötelesek közreműködni a felettes hatóságok által kibocsátott minden közügyet érintő rendelkezés végrehajtásában (*Csizmadia*, 1976. 91.).

A bírót a feudalizmus idején maga a földesúr a három személyre tett bírójelölési joga alapján választotta ki. Egy XVIII. századi adat is ezt példázza: „Az úrbéres okmányokat az *uradalom által állított* (a kiemelés az enyém — L. K.) bíró őrzi” (*Baranya megye leírása*, 29/v.). A földesúri hatalom megszűnése után, 1848-tól kezdve a faluközösségek a községi főszolgabíró jelöltjei közül választhattak bírót, az 1871-ben megszavazott községi törvény értelmében pedig emellett a saját jelöltjükre is szavazhattak. Ez az önkormányzat erősödését és a feudális viszonyok elhalásának kezdetét jelentette. A bírói funkciót fokozatosan a vagyonos családok tagjai szerezték meg.

Háborús időkben mindenki menekült a bíróságtól, ezért a közigazgatás tisztségviselési kötelezettséget vezetett be, azaz a jobbágyok, a falvak lakói sorrendben — többnyire a házak egymásutánisága szerint — viselték a tisztséget. Ennek a rendelkezésnek az emlékét őrzi az egész *Drávaszög*ben ismert szólás: *Sorban megy, mint Kőben a bíróság*. A szólásban szereplő *Kő* helység a legkisebb falu, ahol inséges időkben senki sem kerülhette el a teherrel járó bírói tisztséget.

A bíró igen fontos személy volt, hiszen mindhárom falu mindegyik lakosa a faluközösséget érintő ügyekben tőle függött. Ő őrizte az urbariális okmányokat (*Baranya megye leírása*, 29/v., 32/v., 36/r.). Ezenkívül a hazatérő szabadságos katonára a helybeli bírónak volt köteles átadni kisebbik útlevelét.<sup>1</sup> Ügyelt a szabadságos katonákra, s abban az eset-

<sup>1</sup> Tulajdonképpen szabadságos levél.

ben, ha valamelyikük bejelentés nélkül távozott el a helységről, a bíró erről azonnal jelentést küldött a járási hatóságokhoz<sup>2</sup> (*Baranya megye leírása*<sup>3</sup>, 29/v., 35/v.). Munkakörébe tartozott az évenkénti számadások elkészítése és bemutatása a kerületi (uralmi) tisztnek<sup>4</sup> (*Baranya megye leírása*, 30/r.). Továbbá gondoskodott arról, hogy havonta a katonai csomóponton — mivel az *Alfaluk*ban nem állomásoztak katonai alakulatok, a XVIII. században pl. a *bosoki* csomóponton tartottak el katonákat — a falvak átadják a lóporciót és az abrakadagot (*Baranya megye leírása*, 29/v.). Ő volt megbízva a falu pecsétjének és okleveleinek őrzésével is. A terhek viselése mellett a tisztség előnyökkel is járt. A XVIII. századi forrás mondja: a *laskói* „bírónak az a haszna, hogy az uradalom mentesíti őt a szolgáltatások alól (*Baranya megye leírása*, 37/r.). De ugyanígy a *várdaróci* és *kopácsi* bíró is mentességet élvezett az uradalomnak járó szolgáltatások tekintetében, s a ráeső természetbeni katonai porcionális szolgáltatásokat a falu közös jövedelméből fizették ki (*Baranya megye leírása*, 34/r.).

A bírót rendszerint három, majd egy évre választották, szótöbbséggel. A tisztséget nem lehetett visszautasítani. Ellenkező esetben akár száz forint pénzbüntetéssel is sújthatták az illetőt. A választásokra általában november elsején került sor, s a bírók naptári évenként váltották egymást. Hivatalba lépésükkor esküt tettek a gyülekezet előtt, amely tulajdonképpen a faluközösséget is megtestesítette. Az eskü szövegét vagy a lelkész, vagy magasabb rangú világi tisztviselő olvasta az eskütevőnek, aki mondatonként elismételte, vagy egyetlen szóval a felolvasottakat elfogadta, felesküdt rá. *Kopácsról* 1798-ból maradt fenn bírói esküformula<sup>5</sup>: „Az Igaz Isten, ki Atya, Fiú és Sz. Lélek, tellyes Sz. Háromság, Egy bizony örök Isten, téged úgy segéllyen a te igaz Hitedben, úgy álgyon meg és úgy boldogíttson, hogy ebben a te Biroi Hivatalodban mellyre az Istentől és Emberektől választottál, híven és igazán eljársz. Az Úr, kinek képét viseled, igazán féled és tisztán tiszteled. A Méltóságos Uraságnak read bízandó dolgait tehettséged szerint véghez viszed. Az Isten Dicsőségét néző dolgokra, u. m.: Temp-

<sup>2</sup> Értsd: főszolgabíróhoz, szolgabíróhoz vagy az esküdt assesorához.

<sup>3</sup> Az összeírás nem paginált (oldalszámozott), hanem foliált (levélszámozott), ennek megfelelően pl. a 29. recto és a 29. verso oldal ad ki egy levelet.

<sup>4</sup> Az „officialis districtualis” nagyobb uradalmakban, mint amilyen a *belyei* volt, az egyes uradalmak, kerületek vagy körzetek ispánjait jelenti.

<sup>5</sup> Az *Alfaluk* a legkorábban reformált települések közé tartoznak. A református egyháznak rendkívül fontos szerep jutott az öngazgatás szervezetének kialakításában is. Az esküszöveket egyházi jegyzőkönyv őrizte meg. Tanulmányos szemügyre venni a formulák sorrendjét! Legelől a többíró esküszövege áll (l. *Lábadi* 1987. 18—19.), mivel a falu halászatból tartotta el magát. Ezt követi a bíró, a kisbíró, a jegyző és a bába esküretételének formája. Mivel eddig csak szórványosan jelentek meg különböző korok esküszövegei (*Hőgye* 1983., *Ujváry* 1986.), az általánosítások, következtetések levonása végett sürgető mielőbb minél több szöveget közreadni.

lomra, Parochiális Házakra, Scolára és ezekhez tartozandó dolgokra hűségesen gondot viselsz. Az isten szolgáinak, Prédikátornak és Schola Mesternek jövedelmeket annak idejében bészolgáltatod. Az Isten Szent Nevét káromlókat, az Urnak szombattyát holmi alávaló (egy szó olvashatatlan L. K.) semmire kellő dolgokat, kártyázásokat, helytelen játékokkat megtöröket és más egyéb bűnösöket megbünteted. Esküdt Társaiddal minden jó dolgokban egyet értesz. Hellység megmaradására s annak hasznára, valamit tudod, tehetséged szerént elköveted. Az Hellység jövedelmét nem pazérlod, nem tékozlod, magad hasznára nem fordítod, sem semminémű szükségedre el nem költöd, hanem valamint tulajdon magadét takargatod és oltalmazod. Törvénytételben, láttatásban Személyt nem válogatsz, a lakosnak és a Jövevénynek, az Özevgynek és az Árvának igaz törvényt szolgáltatatsz. Az adásban, bevésben, Frospontozásban igaz sort és rendet tartasz. Senkinek sem Attyafiságért, sem barátságért nem kedvezel, hanem mindenben az egy igazságot követed. Amikor pedig Isten elhozza Esztendődet, mindekről igazánn számot adsz. Mindezeket Istennek kegyelme, s segedelme veled lévén tehetséged szerént bétellyesíted. Isten tégedet úgy segélylyen” (*Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873. 3. l.*).<sup>6</sup>

A legrégebb adat a bíróról a török hódoltság idejéből maradt ránk, az 1554-ben szerkesztett török adóajlstromban (*Káldy-Nagy, 1960*) közlik a *laskói* bírók nevét.<sup>7</sup> *Várdarócon* az 1840 és 1851 között választott bírók jegyzéke maradt fenn. *Kopácsról* a XVIII. századtól 1810-ig folyamatos a bírók névsora.<sup>8</sup> A listákból jól látszik, hogy akik tudásukkal, bölcsességükkel, szorgalmukkal kiérdemelték a közösség bizalmát és elismerését, azok kétszer vagy többször is bírói székhöz jutottak. A névsort gondosan vezették az egyházi jegyzőkönyvekben, fontos volt tudni, ki mikor volt bíró, hiszen a falu egy-egy jelesebb eseményét úgy tartották számon, hogy mely személy bíróságában történt, pl.: „A Parochiális ház a Templom Északi oldala felől készült 1792dik esztendőben, Mihó János Ö. Bíróságában” (*Ách, 1821. 10.*).

A bíró esküdtársaival (a XVIII. század végén *Laskón 3, Várdarócon* és *Kopácson 4—4 esküdt volt*<sup>9</sup>) és a jegyzővel együtt „kormányozta” közösségének életét. Megbízásának lejártakor számadást nyújtott be az előljárásnak. A *laskói* bíróé 1870-ből maradt ránk<sup>10</sup>. A leköszönő bíróval szemben „nehezmény merült fel”. *Szabó János* az előljárást tudta nélkül a vásártéren álló cédulaházat, ahol a járlatokat kezelték, egy *bellyei* mészárosnak adta bérbe, s ezáltal az épület többé nem felelt meg rendeltetésének. Az előljárást a bírót arra kö-

<sup>6</sup> Az esküszöveg felett áll: Formula Juramenti Judicis Primarii.

<sup>7</sup> *Baranyai Júlia* is közli a névsort (*Baranyai 1977., 112—114.*).

<sup>8</sup> L. *Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873., 170—171.*

<sup>9</sup> In. *Baranya megye leírása 30/v., 34/r., 37/r.*

<sup>10</sup> Eredetije a pécsi *Baranya Megyei Levéltárban*, másolata a *Laskói Helytörténeti és Néprajzi Gyűjteményben* található meg.

telezte, hogy „három ho leforgása alatt akár pedig annak a becsü szerint eszközlendő árát a fenti határ idő alatt a községi pénztárba fizesse be”. Szabó János beismerte hibáját, s kötelezte magát a kár megtérítésére. Miután kiegyenlítette a „felmerült nehezményt”, az új bíró, Kőgyesi János kezelésre átvehette a 804 forint és 9 krajcár „pénztár maradványt”.

Számos proverbiumban (Lábadi, 1986) szó esik a bíróról, s legtöbbször olyan szentenciák fogalmazódnak meg, amelyek a jó, becsületes, pártatlan tisztségviselő ismérvei. A pontos, megbízható embernek azt mondják: *Olyan pontos vagy, hogy holnap bíró lehetsz. A Bagoly is bíró az odújában* proverbium jelentése: mindenki a maga ura a saját házában. *A bírónak két füle legyen*, azaz a tárgyilagos bírónak mindkét felet meg kell hallgatnia. *Az okos bíró elfelejtí a komaságot*, arra figyelmeztet, hogy nem lehet tárgyilagos az, aki elfogultságot érez rokonai, ismerősei iránt, Ha valaki elfogultan ítéli meg saját tetteit, arra illik a *Ki-ki kegyes bíró magának. Rossz bíró, ki ajándékera néz* közmondás értelme: csak a hitvány bírót, hivatalnokot lehet megvesztegetni. *Senki sem lehet bíró a maga ügyében* azt jelenti, hogy senki sem dönthet elfogulatlanul a saját ügyében. Annak emlékéért, hogy a hosszú pereskedésből csak a törvénykezőknek volt hasznuk, a *Hosszú perön a bíró a nyertes* proverbium örzi.

Egy beugrató találásban (Lábadi, 1982. 54.) is szerepel a bíró: *Melyik bírónak van a legnagyobb kalapja? — kérdezik. Amelyiknek legnagyobb a feje* — válaszolja rá a kérdezett.

A bíró nemegyszer a tréfálkozás célpontja is volt: *Kopácson* anekdotaszerű történetet mesélnek a tudalékoskodó *daróci*<sup>11</sup> bíróról: „Nagyon régen történt ez a daróci falu végén. Egy teknősbéka ment át az úton. Amint megpillantották a daróciak, odasereglettek. El nem tudták képzelni, mi lehet az. Elfutottak a bíróért, mert az okos ember volt. A daróci bíró azt mondta: — Ez valahonnan jött, ez valahova megy, ez valami”.<sup>12</sup>

## 2. A TÓBÍRÓ

A falvakat körülölelő vizekben a halászati jog mindig azt a földesurat illette, akiknek a tulajdonában volt a halászó terület. Ezt a jogot ki lehetett bérelni. A XVIII. század végén *Kopácson* ezt a *Halászati Társaságba* tömörült halászok csoportja meghatározott időre jó pénzért megváltotta. A felmerülő vitás ügyek rendezésére tóbírói státust hoztak létre. A megválasztott az előjárókkal együtt jogerősen ítélezhetett. A *Tó Bíró Esküvésének Formáját*<sup>13</sup> ugyancsak a református egyház jegyzőkönyve (*Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873. 3.*) őrizte meg: „Az

<sup>11</sup> Várdaróci.

<sup>12</sup> Elmondta: Kristóf József, 67. é. (1981)

<sup>13</sup> Megj.: Lábadi 1987., 18—19.

Igaz Isten, aki Atya, Fiú és Szent Lélek, tellyes Szent Háromság, egy bizony örök Isten, tégedet úgy segéllyen, úgy áldjon és úgy idvezittsen, a te Igaz Hitedben, hogy a te Halász Biroszágodban, melyre a Felsőges Uraságtól és a közönséges Halászi társaságtól választottál, a te tisztvedben és hivatalodban hivenn és igazánn el jársz. A Felsőges Uraságnak járandó harmad részt igazánn és fogyatkozás nélkül ki adod. A tóra és rekeszekre magad dolgainak félre való tételével hűségesen gondot viselsz. A tóból való jövedelmet nem pazérlod, magad hasznára nem fordítod, hanem annak idejében azt az egész Halászi Társaságnak minden hiba nélkül kezéhez adod, és igazánn elosztod, Az hal vedő kereskedőknek az halmérésben kárt nem okozol, sőt a Felsőges uraságnak alkuja szerint igaz másálás és fontolás szerént az halakat adod. Az Isten szegényneiről, az Ekklesia Szükségérő és az Egyházi szolgálkáról el nem felejtkezel, sőt azokhoz tartozandó Veiszeknek meg készítetésére s meg igazíttatására hűséges gondot tartasz. Amidőn az Halászásnak ideje eljő, a Felsőges uraság parantsolattyára az halászó seveget minden fogyatkozás nélkül kiállítod. A Halászok között pert, patvart, zenebonát és háborúságot indítókát fenyítod, és az Elöl Járókkal meg is bünteted. Isten tégedet úgy segéllyen.”

Az esküvési formát 1800 körül írták be. Érdemes egy pillantást vetni a fontossági sorrendre is: a *kopácsi* tisztségviselők között legelső helyen a tóbíró esküvési formája áll, csak azt követi a bírói hivatalba lépő és a többi hivatalt elfoglaló esküszövege. Nyilván nem véletlen a sorrend, hiszen akkoriban a halászat adta *Kopács* népének a fehér kenyeret. A választás által elnyerhető hivatal nemcsak hatalommal, jogokkal, hanem kötelezettségekkel (felügyelet a bérleti díj megfizetésére, a jövedelem igaz elosztása stb.) is járt, amelyek világosan meg vannak fogalmazva az esküszövegben is.

A tóbíró tisztsége, jogkörmódosításokkal, egészen az 1940-es évekig fennmaradt. Az utolsó tóbíró *Dani Imrő*<sup>14</sup> és *Kristóf Áron* volt. Őket a földdel rendelkező közbirtokosság választotta meg és fizette. A halásztoktól átvették a halat, lemérték, s a kereskedőknek továbbadták, ezenkívül ügyeltek a rét rendjére, nyugalmára, távoltartották az orvhalászokat. Munkájukat még egy fizetett hajdú is segítette. A halért kapott pénzt a teljesítmény arányában osztották szét. A tóbíró évi bérét pénzben fizették ki, de emellett járt neki még főzőhal<sup>15</sup> is.

### 3. A BORBÍRÓ

A XIX. századtól kezdve jelentős bevételi forrást jelentettek a kocsmák. A közösség pénztára szépen gyarapodott, mert jó felárral mérték az italt. A községi tulajdonban levő kocsmák felügyeletét, ellátá-

<sup>14</sup> Tájszó: Imre.

<sup>15</sup> Egy család heti halszükséglete 4—5 kg hal volt.

sát, ügyes-bajos dolgait a borbíró, később a pincemesternek is nevezett személy látta el. A borbíró a falusi közigazgatás középrangú vezetője volt. Az esküdtek közül választották e tisztségre, s számadással a falubírónak, illetve esküdtársainak tartozott. Legfontosabb feladata a bor, a pálinka, később a sör beszerzésének, kocsmáltatásának ellenőrzése volt.

A község tulajdonában levő kocsmát az előjáróság évente bérbé adta. Jelentkeztek a bérlők, akik csaposként, kocsmárosként szerettek volna dolgozni. Az esküdtek elbeszélgettek a jelöltekkel, s a legmegfelelőbbre, többnyire a legmagasabb bérleti díjat felajánlóra szavaztak. Ha megkapta az italmérési jogot, akkor csak a község által vásárolt italféleségeket mérhette. Mert ha a csapos a maga borát is árulta volna, erősen csorbította volna a község jövedelmét, amely tekintélyes summat jelentett minden esztendőben. A kopácsi nagykocsmában — amelynek cégtábláján sokáig díszelgett, hogy „Itt a világ közepe, ki nem hiszi, jöjjön be!” — például jó halfogáskor a halászok két nap alatt négyszáz liter bort is megittak!

A borbíró két ellenőr kíséretében járt italt vásárolni, akiket ugyancsak az esküdtek közül jelöltek ki. Az ordináncos, a falu kocsisa vitte őket a *Hegyalja* jó borairól ismert falvaiba. A jó minőségű bort megvették, és hazaszállították. A hordókat legurították a kocsmá pincéjébe, ászokra<sup>16</sup> állították, s a dugóját viasszal lepecsételték. A hordókra krétával ráírták, hogy milyen bor (fehér, fixli<sup>17</sup>, vörös) van bennük, ezenkívül szerepelt a bor tulajdonságának neve, a vásárlás időpontja, hogy tudják, ha nem fogy el hamar, mikor kell lefejtetni.

Tanúk jelenlétében a borbíró felnyitott egy hordót a csaposnak, s a benne levő bor mennyiségéről elismervényt kért tőle. A kocsmáros csak ezután mérhette az italt. Ha elfogyott, az előre megállapított italarát befizette a falu pénztárába, s újabb hordót nyitottak fel neki. A vendégeinek természetesen a beszerzési árnál magasabb áron mérte az italt, mert az árkülönbsézből származott a haszna.

A borbíró csak vásárláskor kapott némi útiköltséget. *Kopácson Czövek János, Várdarócon Bóli Ferenc* volt az utolsó borbíró. A megbízási idő három évre szólt, s a feladatkör ellátása megtiszteltetésnek számított, nem illt visszautasítani, hiszen e tisztségre mindig csak olyan embert választott a közösség, aki minden tekintetben feddhetetlen volt.

#### 4. A JEGYZŐ

A falu alkalmazottja volt. Rendszerint nem a közösség tagjai közül került ki, hiszen írástudónak kellett lennie, valamint jogi ismeretekkel is rendelkeznie kellett. Írásos teendőket látott el, vezette az előjáró-

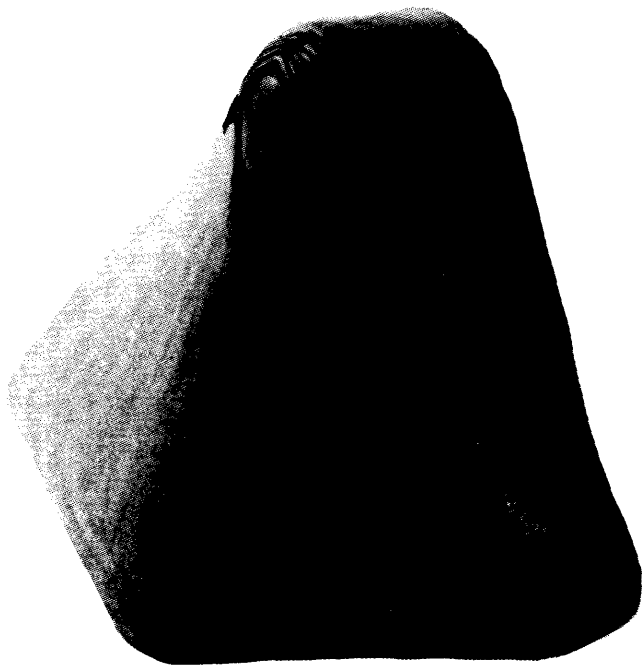
<sup>16</sup> Gerendákból összeállított hordótartó állvány a pincében.

<sup>17</sup> Világos siller.

sági gyűlések jegyzőkönyveit, valamint rá volt bízva a falu vezetősége határozatainak végrehajtása, ezenkívül „Azokat a körözvényeket, amelyeket a szolgabíró bocsát ki, a lakosok előzetes összehívása után a jegyző teszi közhírré, anyanyelven” (*Baranya megye leírása*, 31/r.). 1777-ben már mindhárom falunak volt jegyzője. A *várdaróciak* fizették legjobban hivatalnokukat: a természetbeni juttatásokat is beszámítva évente negyven forintot kapott. A laskói és kopácsi tisztviselő fizetése csak harminc forintot tett ki. A jegyzők mind a számadások vezetésében, mind a folyamodványok megírásában járatosak voltak (*Baranya megye leírása*, 31/r., 34/r., 37/r.).

Hivataluk elfoglalásakor esküt tettek a gyülekezet előtt, amellyel megfogadták, hogy lelkiismeretesen, elfogulatlanul, a falu érdekeit szem előtt tartva munkálkodnak. 1798-ból fennmaradt egy kopácsi esküszöveg.<sup>18</sup>

(Folytatása szeptemberi számunkban)



<sup>18</sup> In: *Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873. 4. l.*